

І.А.Коляда*

ЦЕНЗУРНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА В «УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ» (ДО ІСТОРІЇ ВІДНОСИН М.КОЦЮБІНСЬКОГО З ОРГАНАМИ ЦЕНЗУРИ)

У статті розглянуто політику самодержавства в «українському питанні» крізь призму відносин М.Коцюбинського з цензурними органами Російської імперії, простежено вплив цього чинника на творчу діяльність та особисте життя письменника.

Протягом ХІХ – на початку ХХ ст. – періоду українського національного відродження – вітчизняна література перебувала під прискіпливим контролем царської цензури. Творчість українських письменників обмежувалася рядом відповідних нормативно-правових актів, що істотно впливало на жанрове розмаїття та тематику праць, скорочуючи спектр їх соціально-культурної й історичної проблематики. Лише надзвичайними зусиллями найбільш яскравих представників національно свідомої інтелігенції всупереч цензурним заборонам і переслідуванням готувалися та видавалися високохудожні літературні твори. Це своєю чергою живило розвиток «українського питання», сприяючи піднесенню національної культури.

Метою даної статті є з'ясування деяких аспектів діяльності цензурних органів Російської імперії щодо «українського питання» на прикладі літературної творчості й видавничих зусиль видатного письменника Михайла Михайловича Коцюбинського. Його життю і творчості присвячено значну кількість праць радянської й сучасної історіографії. Проте проблема відносин письменника із царською цензурою потребує подальшого дослідження. Цей науковий пошук вимагає акумуляції студій із політики самодержавства в «українському питанні» (розвідки О.Овсієнка, Н.Щербак, В.Савчинського¹), праць з історії життя і творчості М.Коцюбинського², ретельного вивчення його епістолярної спадщини³, аналізу документів цензурних органів з архівосховищ України. Єдиним спеціальним дослідженням зі спробою проаналізувати взаємини письменника з царською цензурою була стаття В.Федуна⁴, надрукована 1940 р. у журналі «Радянське літературознавство», автор якої залишався в полоні ідеологом історіографії сталінської доби.

* Коляда Ігор Анатолійович – доктор історичних наук, виконувач обов'язків професора кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ).

¹ Овсієнко О. Антиукраїнська цензурна політика // Українське питання в Російській імперії (кінець ХІХ – ХХ ст.). – Ч.І. – К., 1999. – С.172–200; Щербак Н. Діяльність цензури в українських губерніях на початку ХХ ст. // Історичний журнал. – 2007. – №6. – С.58–64; Савчинський В. Цензурна політика російського самодержавства: історико-правові аспекти // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2008. – №15. – С.148–152.

² Грицюта М. Михайло Коцюбинський: Літературний портрет. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К., 1961. – 143 с.; Жук Н. Михайло Коцюбинський про роль мистецтва і літератури в житті народу. – К., 1964. – 52 с.; Иванов Л. Михаил Коцюбинский: Критико-биографический очерк. – Москва, 1956. – 184 с.; Калениченко Н. Михайло Коцюбинський: Нарис життя і творчості. – К., 1984. – 189 с.

³ Листи до Михайла Коцюбинського: У 4 т. – Т.1–4. – К., 2002.; Твори М.Коцюбинського у 8 т. – Т.6: Листи. – К., 1962.

⁴ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура // Радянське літературознавство: Наукові записки. – К., 1940. – С.295–319.

Перші літературні спроби Михайла Михайловича з'явилися на початку 1880-х рр. Протягом 1884–1886 рр. він написав оповідання «Андрій Соловейко, або Вчення світ, а невчення тьма», «21-го грудня, на Введеніє», «Дядько та тітка». Ці твори він «призначав для народу», що визначило їх зміст і доступну форму. Рецензував ці проби пера ще недосвідченого письменника вінницький присяжний Ц.Нейман – людина освічена, прихильна до української ідеї, котра виявляла неабиякий інтерес до фольклору (співробітничав із «Киевской стариной»). Як не дивно, його присуд був досить категоричним. Він порадив М.Коцюбинському кинути цю справу, аби «не калічити святу нашу мову». Однак висновок Ц.Неймана не розвіяв творчого запалу молодого автора, і протягом наступних 2–3 років літератор продовжив працювати над розвитком та вдосконаленням професійного хисту, готуючи нові оповідання. Свою майстерність він відшліфовував також, перекладаючи українською мовою твори інших письменників – Ф.Достоевського, А.Чехова, А.Міцкевича, Е.Ожешко, Г.Гайне. «Щось сильне тягне мене до літературної праці, – писав Михайло Михайлович в автобіографічному листі, – і літературі я відданий цілою душею». Проте показувати ці спроби комусь чи подавати їх до друку він не наважувався, очевидно, через свій невдалий дебют⁵.

Уперше М.Коцюбинський виступив із друкованими творами у галицькому дитячому періодичному виданні «Дзвінок» (№8 за 1890 р.), де було вміщено його вірш «Наша хатка». Із того часу розпочалася продуктивна співпраця письменника-початківця з українською національно свідомою інтелігенцією Львова, де жили й творили І.Франко, М.Павлик, В.Шухевич, В.Левицький та ін. Молодому літераторові вдалося заприятелювати з багатьма діячами українського руху, редакторами галицьких журналів «Дзвінок», «Правда», «Зоря», де згодом видаватимуться його численні твори⁶.

Рішення опублікувати свої перші оповідання у Західній Україні Михайло Михайлович мотивував прагненням оминати цензурні лещата Російської імперії. Із жорстокістю їх норм письменникові довелося познайомитись у 1892 р. І хоча він ще не мав безпосереднього досвіду відносин із відповідними інституціями, але враження від цього були не найкращі. У тому році український бібліограф, етнограф, член одеської «Громади» М.Комаров запропонував М.Коцюбинському написати оповідання «П'ятизлотник». Воно мало ввійти до збірки «Запомога», укладачем якої був сам замовник. Кошти від її продажу планувалося переказати на допомогу голодуючим. У березні 1892 р., коли замовлення було виконане, укладач попросив в автора дозволу вилучити із «П'ятизлотника» сцену стягнення податків, щоб цензура не чіплялася ані до оповідання, ані до збірника у цілому. На жаль, це не допомогло, книжка так і не отримала відповідного дозволу. Письменник змушений був віддати свій твір до галицької «Зорі»⁷.

У часи, коли Михайло Михайлович розпочав свою активну літературну діяльність, у Російській імперії продовжувала діяти попередня цензура, норми якої протягом 1880–1890-х рр. постійно вдосконалювалися й спрямовувалися

⁵ Коцюбинська-Єфіменко З. М. М. Коцюбинський: Майстерність письменника. – К., 1959. – С.29.

⁶ Куп'янський Й. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. – К., 1965. – С.24–27; Партолін М. Світогляд М.М. Коцюбинського. – Х., 1965. – С.34–36.

⁷ Куп'янський Й. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. – С.34–36.

на унеможливлення потрапляння на сторінки книжок та шпальти часописів інформації, яка могла б «компрометувати» державну владу. Інститут цензури наприкінці ХІХ ст. перебував під контролем ревного захисника самодержавства, обер-прокурора Синоду К.Победоносцева. А з призначенням на посаду очільника Головного управління у справах друку (ГУД) Є.Феокистова радянський дослідник П.Зайончковський пов'язував посилення активності центрального апарату цензури, зокрема щодо контролю за закордонною літературою, до котрої належали й українські видання в Галичині⁸. Серед заборонених найбільшу частку становили рукописи, написані українською мовою, – 32,7%⁹.

Стосовно видань, що друкувалися у межах імперії, наприкінці ХІХ ст. проводилася витончена цензурна політика. До антиукраїнських норм її законодавства, які обмежували тематику творчості вітчизняних літераторів, забороняли використовувати правопис кулішівку, додавалися ще й спеціально розроблені заходи місцевих цензурних органів, спрямовані на дискредитацію художньої та культурної цінності українських книжок, витіснення їх із ринку і заміщення третьосортною друкованою продукцією. Так, циркуляром ГУД від 24 грудня 1889 р. цензорам заборонялося розглядати рукописи, написані «абеткою-кулішівкою», до повного їх виправлення згідно з нормами російського правопису¹⁰. Ще одним кроком, спрямованим на посилення контролю за україномовними виданнями, стало розпорядження начальника Головного управління у справах друку від 10 січня 1892 р., котрим наказувалося в разі виявлення у відповідних рукописах «відхилень» від загальноприйнятого російського правопису останні «в цілях чисто державних» забороняти, а не повертати авторам на доопрацювання¹¹.

У цілому ж імперська політика щодо вітчизняних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст. характеризувалася: 1) продовженням практики посилення цензурних норм та скороченням загальної кількості дозволеної до друку україномовної літератури; 2) заборонаю вживання слів «козацька воля», «Запорозька Січ», «Січ», «козак», «Україна»; 3) дозволами на видання відповідних творів невисокої художньої цінності й заборонаю під різними приводами тих, де містилися бодай натяки на самостійне історичне минуле України¹².

До 1893 р. галицький журнал «Зоря», де друкувалася більшість творів М.Коцюбинського, з певними обмеженнями все ж поширювався на теренах підросійської України. Проте надалі це періодичне видання було заборонене цензурою, і письменникові доводилося отримувати його нелегально, часто ризикуючи набути собі зайвих неприємностей¹³. У червні 1894 р. Михайло Михайлович зробив другу спробу видрукувати свої твори на території Наддніпрянщини та подав до канцелярії київського окремого цензора з внутрішньої цензури оповідання «Харитя», «Ялинка» й «Маленький грішник»¹⁴. Після погодження із ГУД той у серпні

⁸ Зайончковский П. Российское самодержавие в конце XIX века. – Москва, 1970. – С.280–281.

⁹ Там же. – С.300–301.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.294. – Оп.1. – Спр.4 а. – Арк.304.

¹¹ Там само. – Арк.302–304.

¹² Там само. – Спр.227. – Арк.28, 41, 43–46; Дей О.І. Книга і друкарство на Україні. – К., 1965. – С.163.

¹³ ЦДІАК України. – Ф.294. – Оп.1. – Спр.287. – Арк.3, 25, 56, 103.

¹⁴ Там само. – Спр.284. – Арк.32.

з певними зауваженнями дозволив рукопис до друку. У лютому 1895 р., після виходу сигнального примірника, згадані оповідання було передано цензоріві на звірку з оригіналами рукописів і лише після цього відправлено для продажу до книжкових крамниць¹⁵. Отже, за таких обставин видання творів письменника мало затяжний характер та становило цілу епопею поневірянь по цензурних відомствах.

Прагнучи протистояти імперській політиці, яка сприяла насиченню ринку низькопробною друкованою продукцією, представники вітчизняної національно свідомої інтелігенції взялися до створення українських видавництв. Піонером у цій справі став Б.Грінченко. На початку 1890-х рр. він опублікував кілька україномовних книжок у Харкові (в тому числі під фірмою міського товариства поширення у народі грамотності), а в 1894 р., переїхавши до Чернігова й посівши посаду секретаря губернського земського управління, організував серійне друкування популярних наукових і художніх творів для народу. Свої публікації Б.Грінченко протиставляв «лубочній макулатурі», пригодницьким нісенітницям українською та російською мовами, котрі широко розповсюджувалися видавцями-комерсантами¹⁶. До такої діяльності долучився й М.Коцюбинський, який на прохання Бориса Дмитровича дав згоду видати свої дозволені цензурою оповідання «Харитя», «Ялинка» і зв'язався з тимчасовим присутством із внутрішньої цензури в Одесі з приводу надання дозволу опублікувати рукопис твору «П'ятизлотник». Відомство передало його на розгляд Санкт-Петербурзькому цензурному комітету, котрий 2 червня 1894 р. виніс резолюцію про те, що він не вбачає поданий на «розгляд текст таким, зміст якого суперечить нормам цензури, та беручи до уваги дотримання автором норм правопису, вважає за можливим дозволити рукопис до друку, про що, додаючи оригінал рукопису, має честь подати на затвердження Головному управлінню у справах друку»¹⁷.

Натомість іншому рукопису Михайла Михайловича не поталанило. Тоді ж Санкт-Петербурзький комітет заборонив видання повісті «На віру». Цензор навіть після переробки її героя Гната з бідного селянина на «заможного» не дозволив твір до друку. Обґрунтовувалося це тим, що «головна ідея автора, котру він прагне донести читачам, полягає в тому, що щастя між закоханими можливе також у співжитті без церковного освячення, а законний шлюб (церковне вінчання), який єднає людей назавжди, часто буває причиною страшних злочинних діянь». Цензор визначив цю ідею «тенденцією, шкідливою не тільки у творах народних, до котрих необхідно віднести малоросійські твори, а й у творах, призначених для інтелігентного стану». Із цих причин комітет, згідно з висновком, вирішив, що повість «підлягає забороні»¹⁸.

Отже, на початку 1890-х рр. у підросійській Україні вийшли друком лише поодинокі твори письменника. Складна процедура цензурного розгляду рукописів українською мовою, цілеспрямована обмежувальна політика щодо друкованого слова не сприяли реалізації видавничих ініціатив. Відтак більшість своїх творів М.Коцюбинський продовжував видавати в Галичині: вірші («Наша хатка», «Вечір», «Завидющий брат»), оповідання для дітей

¹⁵ Там само. – Спр.268. – Арк.79.

¹⁶ *Дей І*. Книга і друкарство на Україні з 60-х р. XIX ст. до Великого Жовтня. – К., 1964. – С.165.

¹⁷ ЦДІАК України. – Ф.294. – Оп.1. – Спр.268. – Арк.79.

¹⁸ Там само. – Спр.297. – Арк.51.

(«Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник»), науково-популярні статті й нариси («Причинок до біографії Тараса Шевченка», «Шевченкова могила», «Життя українців по малих містах», «Вироби селянок з Поділля на виставці в Чикаго»), популярні біографії видатних людей («Нюрнберзьке яйце»), переклади українською мовою з А.Чехова («Івасик»), Рейне («Як красно на світі», «Зогрій мої груди недужі»), А.Міцкевича («Поворот тата», перша пісня «Пана Тадеуша»), Е.Ожешко («Тадейко»), Ф.Достоевського («Святий вечір у Христа»), І.Потапенка («Задля хазяйства»), Н.Вагнера («Люди та собаки»). Видавнича активність Михайла Михайловича за межами Російської імперії привернула увагу її адміністративних і поліцейських органів та мала серйозні наслідки для долі письменника.

Після одруження М.Коцюбинський мав знайти постійне місце проживання для своєї родини. Він обрав Чернігів, який на кінець XIX ст. становив собою невелике провінційне місто, котре можна було об'їхати за півгодини. Однак поряд зі спокійним ритмом життя більшості містян стародавній Чернігів був осередком громадсько-інтелектуальної діяльності невеликої частини передової української інтелігенції. Літературне життя міста представляли Б.Грінченко, М.Загірна, В.Самійленко, І.Вороньківський, М.Вороний, М.Чернявський, М.Жук, Г.Коваленко. Сучасники називали Чернігів другою духовно-інтелектуальною столицею Наддніпрянщини.

Щоби влаштуватися у цьому місті на рекомендовану друзями посаду в місцевому земстві, Михайло Михайлович звернувся до чернігівської влади. Він зазначив, що з хворими ногами не у змозі продовжувати службу помічником експерта у Кримській філоксерній комісії, оскільки ця робота пов'язана з постійним ходінням¹⁹. Аби розвіяти упередження проти себе, письменник пояснив деякі сторінки своєї біографії місцевому поліцейному начальству: «У 1884 р. я перебував під слідством у політичній справі, суті якої я й досі не знаю. Під час обшуку мого помешкання нічого, що могло б мене якимось чином скомпрометувати, знайдено не було. Через рік або півтора мені повідомили, що слідство щодо моєї особи припинено. Цим справа і завершилась»²⁰.

Перевірка «благонадійності» М.Коцюбинського, здійснена на прохання місцевого губернатора Є.Андрієвського жандармськими органами, зруйнувала плани літератора на розмірене й тихе життя у Чернігові. 30 червня 1897 р. відповідальний чиновник департаменту поліції на підставі зібраних свідчень повідомив начальника губернії, що хоча факти відносно письменника не достатньо повні та достовірні, однак вони дозволяють стверджувати про його належність до «крайніх українофілів», а тому він може поширювати серед населення Чернігівської губернії «тенденційні малоросійські видання». Відтак у призначенні на посаду завідувача книжкового складу йому слід відмовити²¹. Однак Михайла Михайловича врятувала місцева бюрократія. Поки чиновник готував свої висновки для подання Є.Андрієвському, письменник звільнився з Кримської філоксерної комісії й влаштувався на роботу до Чернігівського губернського земства.

¹⁹ Калениченко Н. Великий Сонцеклонник: Життя і творчість Михайла Коцюбинського. – К., 1967. – С.65.

²⁰ М.М.Коцюбинський як громадський діяч: Документи, матеріали, публікації. – К., 1968. – С.47.

²¹ Куп'янський Й. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. – С.86–87.

14 липня 1897 р. він із родиною прибув із Вінниці до Чернігова і поселився в найманій квартирі. Переїзд не приніс М.Коцюбинському радощів. Адже незадовго до того, як він його планував, оформлюючи документи на нову роботу, жандарми розробляли його тісні зв'язки із Західною Україною й поквапилися доповісти про перехоплений твір Михайла Михайловича «Для загального добра» (Львів, 1896 р.). Тільки-но з'явився перший (авторський) примірник його окремого видання, як начальник губернського жандармського управління Таврії (письменник тоді ще перебував на роботі по боротьбі з філоксерою у Криму), перехопивши на пошті згадане оповідання, спішно доповів керівництву про те, що нещодавно на ім'я М.Коцюбинського зі Львова надійшов один авторський примірник книги «Для загального добра». Ця повість «занадто тенденційна» і, потрапивши до простого селянина, може викликати невдоволення селянства та навіть спричинити прямий спротив роботам з виявлення й знищення філоксери²². У день переїзду письменника в нове місто департамент поліції сповістив губернатора, «що призначення Михайла Коцюбинського завідуючим книжковим складом Чернігівського губернського земства небажане»²³. Після такого вердикту письменник опинився у геть невідгідній для себе ситуації: чуже місто, велика родина, відсутність постійного заробітку і тавро «неблагонадійного». Проте, незважаючи на розпач, він не здався.

16 серпня 1897 р. письменник надіслав до департаменту поліції звернення, де просив повідомити місцеву владу про зняття з нього клейма «неблагонадійного» та відсутності у жандармів застережень щодо призначення його на посаду в канцелярії Чернігівської губернської земської управи. У вересні того ж року віце-директор центрального органу поліції повідомив губернаторові, що до нього звернувся М.Коцюбинський із проханням дозволити йому працювати у Чернігівському земстві, адже служба для нього – єдине джерело заробітку. Він просив Є.Андрієвського запропонувати письменникові надати пояснення по суті тих фактів, які дозволили департаменту поліції зробити висновок, що його особа небажана на посаді завідувача книжкового складу земства²⁴.

У жовтні 1897 р. Михайло Михайлович подав на розгляд губернатора дві пояснювальні записки, повідомляючи його про те, що свої твори він друкував у закордонних періодичних виданнях, зокрема у львівській «Зорі», оскільки не мав коштів для їх публікації окремими книжками в Росії; у журналі опубліковано праці «лише художнього спрямування». На переконання М.Коцюбинського, його твори не шкідливі за змістом, про це свідчить їх публікація в російському перекладі на шпальтах періодичних видань імперії. У частині свого пояснення до «забракованого» цензурою оповідання «Для загального добра» письменник зазначав, що описане в ньому невдоволення селян роботою філоксерної комісії було викликано об'єктивними причинами. Михайло Михайлович висловив також сподівання, що влада після детального цензурного розгляду його творів змінить своє настроєне ставлення до них²⁵. Є.Андрієвський розглянув доповідні й переадресував їх віце-директорові департаменту поліції. Той, беручи до уваги у цілому схвальну характеристику на Михайла Михайловича від губернатора, не заперечував надати йому роботу в земстві, за винятком завідування книжковим складом²⁶.

²² ЦДІАК України. – Ф.294. – Оп.1. – Спр.284. – Арк.215–216.

²³ Куп'янський Й. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. – С.87.

²⁴ Там само. – С.88.

²⁵ Там само. – С.89–90.

²⁶ Там само. – С.90.

Доки тривали всі ці бюрократичні формальності М.Коцюбинському потрібно було утримувати родину. На початку листопада 1897 р. у пошуках заробітку він переїхав без сім'ї до Житомира, де спочатку завідував конторою місцевої газети «Вольнь», а згодом працював редактором її відділів «Хроника» та «Свет и тени русской жизни»²⁷. Наприкінці лютого 1898 р. письменник звільнився з часопису та повернувся до Чернігова, де завдяки клопотанням Б.Грінченка отримав посаду діловода у губернській земській управі й тимчасово почав завідувати «столом народної просвіти»²⁸.

Матеріальне облаштування в поєднанні з родинним затишком сприятливо позначилось і на літературній творчості Михайла Михайловича. Його талант високо цінили визначні українські прозаїки. Так, у травні 1898 р. П.Мирний писав М.Коцюбинському про оповідання «Харитя»: «Прочитав я її, та й нестямився!.. У такій невеличкій приповіді та такого багато сказано! Та як сказано? Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком, невеличкими домірними нарисами, що розгортують перед очима велику – безмірно велику – картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, таємні поривання душі, забої невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати! Несказанно зачарований Вашою «Харитею», я почав розпитувати своїх знайомих: де се взялося таке добро на нашій убогій ниві? Давно я нічого не читав такого доладного і з таким смаком»²⁹.

1899 р. з-під пера письменника вийшла новела «В путях шайтана». Того ж року Українсько-руська видавнича спілка у Львові розпочала друкування його творів. Перший том оповідань під такою ж назвою було опубліковано 1899 р., другий, під заголовком «По-людському», – через рік. Крім того, Михайло Михайлович узяв участь у впорядкуванні альманаху «Хвиля за хвилею», надрукованого 1900 р. Водночас у нього виник намір видати ще кілька альманахів, «маючи на меті популяризувати твори кращих галицьких та буковинських письменників серед нашої публіки»³⁰.

Окрім видання своїх творів у Західній Україні, М.Коцюбинський не залишив спроб подати на повторний розгляд царської цензури деякі свої оповідання. Незважаючи на заборону розповсюджувати твір «Для загального добра», Михайло Михайлович через 4 роки (в серпні 1900 р.) знову надіслав оповідання на розгляд до Санкт-Петербурзького комітету з метою випустити його окремою книжкою в Росії. У рапорті від 17 листопада 1900 р. зазначалося, що книга «не визнана була придатною для дозволу до друку». Але це не зупинило письменника. Того ж року він відправив твір ще раз на «суд» Санкт-Петербурзького комітету. Цензор, посилаючись на попередню заборону, також вирішив його до друку не дозволяти, оскільки в названому оповіданні змальовано «пагубні, хоча й випадкові», наслідки діяльності вповноважених урядом осіб, котрі борються з філоксерою, а його зміст може викликати в малоосвіченого (або пересічного) читача «недовіру до розпоряджень влади»³¹. Засмучений такою звісткою Михайло

²⁷ Калениченко Н. Великий Сонцепоклонник... – С. 64.

²⁸ Коцюбинська-Єфіменко З. М.М.Коцюбинський: Майстерність письменника. – С.87.

²⁹ Листи до Михайла Коцюбинського: У 4 т. – Т.4. – Ніжин, 2003. – С.462–463.

³⁰ Колесник П. М.Коцюбинський – художник слова. – К., 1964. – С.52.

³¹ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.299–300.

Михайлович писав до літератора Д.Мордовцева: «Український письменник, що віддає свої сили і здібності рідній літературі, повинен твердо пам'ятати, що йому не дозволено розробляти теми, які стосуються релігії, педагогіки, науки, що він, не ризикуючи витратити даремно час і працю, не може упорядкувати науково-популярної брошури, а також робити переклади європейських класиків. *Усі книги українською мовою не дозволяються до друку* (курсив авт. – І.К.)»³².

Тільки у грудні 1900 р., не знайшовши нічого невідповідного нормам законодавства, цензор серед решти творів М.Коцюбинського дозволив надрукувати й «Для загального добра» в першому томі вибраних оповідань (1903 р.). Користуючись дозволом, Михайло Михайлович випустив твір у 1904 р. у Чернігові окремим виданням. Паралельно ще у вересні 1900 р. львівську публікацію цього оповідання було заборонено для поширення в Російській імперії³³.

Звертався письменник і до історичної тематики. 1900 р. він працював над оповіданням «Дорогою ціною», яке кілька разів переробляв. Остаточно твір було завершено у листопаді 1901 р. та вперше надруковано у журналі «Киевская старина» (№1 за 1902 р.). Того ж року М.Коцюбинський написав новелу «Лялечка», яку сучасники (й серед них І.Франко) оцінили дуже високо. Особливість твору полягала в підході до зображення дійсності – глибокому проникненні у природу та передачі через неї людських почуттів³⁴. І.Франко писав про «нову генерацію» письменників, до котрих належав також М.Коцюбинський: «Вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магичною лампою, освічують усе оточення»³⁵. Ішлося про новий стиль, близький до імпресіонізму.

Утім, як оповідання «Для загального добра», так і новела «Лялечка» довго розглядалися у цензурних інституціях та зазнали чимало правок. Другий твір надсилався до Санкт-Петербурзького комітету двічі. І хоч обидва рази його дозволяли до друку, проте саме у «Лялечці» залишилося найбільше свідчень втручань царської цензури³⁶. Основна ідея цієї новели розкривається найбільше художніми відступами, котрі цензор вирішив викреслити та переробити. Для ілюстрації наведемо два приклади порівняльного аналізу, що раніше у своїй публікації подав радянський дослідник В.Федун³⁷:

Оригінал	Після цензурної «обробки»
Тиха, лагідна постать Христа спускалась до неї. Сірі очі його променіли полум'ям і пестили ласкою. Він брав її на руки, таку бідну, таку маленьку, як пір'їнку, підіймав її – вона чула, що з дяком ніяк не поділять приносів.	Тиха, лагідна постать Христа спускалася до неї. Він підіймав її од землі, туди, високо, на своєму лоні.
Багатир великим хазяйством, а що в селі панів нема – нема де й заробити, то люди йдуть, за що дасть, до батюшки, а більш за гріхи йому одроблять...	Багатир великим хазяйством орудує, а що в селі панів нема – нема де й заробити, то люди йдуть до батюшки...

³² Твори М.Коцюбинського: У 8 т. – Т.6: Листи. – С.456.

³³ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.302.

³⁴ Колесник П. М.Коцюбинський – художник слова. – С.54–57.

³⁵ Кириєнко О. Роль Івана Франка у формуванні Михайла Коцюбинського як письменника // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XIII. – К., 2007. – С.42–44.

³⁶ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.300–301.

³⁷ Див.: Там само. – С.301–302.

Наведені приклади наочно ілюструють, що цензор не тільки викинув слова з негативною характеристикою священнослужителя, але значно вплинув на створення його позитивного образу. Слід зазначити, що тогочасне цензурне законодавство містило норми, які забороняли «збурювати ненависть» між станами, критикувати дії чиновництва тощо. Зокрема у ст.96 «Статуту про цензуру і друк» зазначалося, що не допускаються до друку статті: 1) в котрих висловлюється неприязнь та ненависть одного стану до іншого; 2) які містять образливий сарказм на адресу суспільних станів або посадових осіб державної й цивільної служби³⁸. На наш погляд, цензурні причіпки до образу попа у творі Михайла Михайловича «Лялечка» були пов'язані насамперед із тим, що російські священники, будучи соціальною опорою царизму, виступали одним з інститутів підтримки стабільності у суспільстві, боротьби проти поширення радикальних, антисамодержавних настроїв. Основну увагу цензори звертали на викреслення слів «заборонені книжки», «нема Бога», «церква робила неприємне враження» та ін. Подібні фрази й словосполучення підпадали під дію основних статей «Статуту про цензуру і друк». Зокрема у ст.93 зазначалося про те, що в усіх друкованих творах слід не допускати «проявів неповаги» до християнського вчення та обрядів, потрібно неухильно охороняти недоторканність верховної влади і її атрибутів, повагу до осіб правлячої династії, не допускати порушень основних законів та норм суспільної моралі, унеможлилювати посягання на гідність і приватне життя кожної окремої особи, а у ст.94 – про те, що цензура зобов'язана вирізняти добропорядні судження й погляди, що у своїй основі мають пізнання Бога, людини і природи, від зухвалих та нерозсудливих мудрувань, які суперечать істинній вірі й офіційному віровченню. Вона має розрізняти дидактичні твори та вчення, котрими послуговуються науковці, від книг, що видаються для широкого загалу³⁹.

Проте не слід вдаватися до гіпертрофованого трактування дій цензорів, як це робилося у радянській історіографії. Вони діяли відповідно до чинного законодавства достатньо професійно. Інша справа в тому, наскільки службовці цього специфічного відомства були кваліфікованими, щоб визначити правомірність застосування тієї чи іншої статті «Статуту...» при оцінці художнього твору.

Посилена увага цензорів до україномовних видань сприяла тому, що вони виявили у «Лялечці» низку «порушень», а відтак письменник мав внести до рукопису певні правки. У грудні 1902 р. (через три місяці) він знову наважився надіслати новелу на розгляд цензури після врахування її зауважень⁴⁰.

Подібну «операцію» було пророблено й щодо історичної повісті «Дорогою ціною». Весь вступ і міркування головного героя Остапа щодо розповіді його діда про часи Коліївщини було викинуто (понад шість друкованих сторінок). Завдяки «старанням» цензора було перекроєно зміст, а водночас ідею повісті. Наприклад, утеча Остапа та Соломії «од пана і панщини» далеко за Дунай, котрі мріяли здобути собі те, «за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до

³⁸ Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним Положениями и с дополнениями, узаконенными по 1 ноября 1910 года: В 2 кн. – Кн.2. – Т.XIV. – Санкт-Петербург, 1911. – С.3349.

³⁹ Там же. – С.3349, 3351.

⁴⁰ Калениченко Н. Великий Сонцепоклонник... – С.170.

бою з кіллями та вилами», після «обробки» набрала характеру індивідуальних «поневірянь і лихих пригод», як зазначав цензор, «на кшталт пригодницького роману»⁴¹.

У 1900 р. М.Коцюбинський також не полишав спроб видати на території Російської імперії казку «Хо». Вона вперше була надрукована в галицькому журналі «Зоря» (№2 за 1894 р.). Того ж року вийшла окремих виданням у Львові. Проте ані у журналі, ані у вигляді окремої книжки не була допущена для поширення в Росії⁴². Незважаючи на заборону, Михайло Михайлович через 6 років послав казку у ГУД. Цензор, котрий розглядав її за завданням Санкт-Петербурзького комітету, у своєму рапорті до Головного управління у справах друку зазначав, що брошура ця написана «русинською мовою, цілком подібною до малоросійської». Однак «українофільське спрямування» казки, на думку цензора, не дозволяє допустити її до видання та поширення в Росії. Санкт-Петербурзький комітет схвалив це рішення, додавши таку резолюцію: «Правопис брошури не відповідає правилам, встановленим у Росії для творів на малоросійському наріччі»⁴³.

Приблизно з квітня 1900 р. М.Коцюбинський почав готувати до цензурного розгляду рукопис «В путях шайтана». Його друзі, зокрема В.Гнатюк, рекомендували подати твір безпосередньо начальникові ГУД М.Шаховському. Письменник прийняв таку пораду⁴⁴. Проте, як свідчать архівні матеріали, як окреме видання цей рукопис так і не було надіслано до цензури. Натомість у лютому – березні 1902 р. Михайло Михайлович підготував та подав на розгляд до Санкт-Петербурзького комітету досить велику збірку творів: «Лялечка», «На камені», «Дорогою ціною», «В путях шайтана», «На крилах пісні», «Полюдському», «Для загального добра», «Помстився», «Пе-коптьор», «Посол чорного царя», «Гнат і Настя» (змінена назва оповідання «На віру», котре було заборонене цензором 8 років тому), «П'ятизлотник», «Хо» й «Поединок»⁴⁵. При розгляді рукописів виникла обтяжлива ситуація: цензори виявили підшитий відбиток оповідання «Дорогою ціною» з «Киевской старины». Начальник ГУД обурився: «Яке мав право київський цензор без дозволу Головного управління дозволити рукопис до друку?» (за розпорядженням ГУД від 17 січня 1884 р. місцеві цензурні органи мали право перевіряти твори «на малоросійському наріччі» тільки на відповідність до загальноприйнятих норм, остаточний же дозвіл на видання української друкованої продукції мало давати Головне управління у справах друку)⁴⁶. Доки тривали службові перевірки, справа із розглядом решти оповідань затягувалася. Урешті-решт 5 грудня 1902 р. Санкт-Петербурзький комітет виніс свою постанову, згідно з котрою вважав за можливе дозволити до друку рукопис «Оповідання М.Коцюбинського»: «На камені», «Поединок», «В путях шайтана», «На крилах пісні», «Полюдському», «Для загального добра», «Помстився», «Пе-коптьор», «Посол чорного царя» та «П'ятизлотник»,

⁴¹ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.304.

⁴² Алфавитный каталог изданий, запрещённых к обращению и перепечатанию в России. – Санкт-Петербург, 1899.

⁴³ ЦДІАК України. – Ф.1680. – Оп.1. – Спр.79. – Арк.23.

⁴⁴ Твори М.Коцюбинського: У 8 т. – Т.6: Листи. – С.295–296.

⁴⁵ Калениченко Н. Великий Сонцепоклонник... – С.154–157.

⁴⁶ ЦДІАК України. – Ф.294. – Оп.1. – Спр.4 а. – Арк.284–285.

оскільки «у них не міститься нічого такого, що б не відповідало нормам цензури». В оповіданні «Дорогою ціною» він наполягав на вилученні вступу й окремих частин, про які вже раніше було зроблено висновки. Про твір «Гнат і Настя» («На віру») цензор зазначив, що оповідання може бути дозволене до друку за умови вилучення 20 рядків, у котрих розкрито роздуми Гната про мужицьке та панське життя і його висновок про те, що для простих людей «нема щастя на землі»⁴⁷. Щодо казки «Хо», яка знову опинилася у цензора, останній в унісон зі своїм попередником виніс вердикт, де зазначалося, що подане оповідання вже проходило розгляд у Санкт-Петербурзькому комітеті й за свою «українофільську спрямованість» було заборонене до поширення в Росії. З огляду на це він не вважав за можливе дозволити до друку оповідання і цього разу⁴⁸. У лютому 1903 р., після затвердження ГУД постанови Санкт-Петербурзького цензурного комітету, Михайло Михайлович отримав рукопис першого тому своїх оповідань та передав його до набору у видавництво «Вік»⁴⁹.

Протягом лютого 1903 – березня 1904 рр. письменник продовжував займатися літературною й громадською діяльністю. М.Коцюбинський разом із письменником М.Чернявським збирався випускати альманах «З потоку життя». Він мав бути незвичайним на тлі тогочасних літературних часописів. Завдання, які ставилися перед виданням, прозаїки сформулювали в листі до П.Мирного від 10 лютого 1903 р., що став своєрідним маніфестом молодих письменників. Такі листи було відправлено також І.Франкові, В.Стефанику, М.Старицькому, Л.Яновській, О.Кобилянській та ін. Альманах «З потоку життя» довгий час розглядався Санкт-Петербурзьким комітетом, котрий у жовтні 1904 р. вирішив дозволити його друк за винятком оповідань «Чужий», «Пенсія», «До п'ятого коліна», віршів «Хрещенська ніч», «Кепкували з мого слова», «Моя рідна» й місць, позначених червоним та синім олівцем⁵⁰. Про характер цензурних правок Михайло Михайлович у листі до І.Нечуя-Левицького писав: «Тяжко покалічила його цензура, багато зовсім викинула»⁵¹. Із великими труднощами збірник таки було впорядковано, він побачив світ у Херсоні 1905 р.

Із листа до П.Мирного випливали принаймні два важливих положення: 1) українська література не має обмежуватися тільки селянською тематикою (до речі, П.Мирний не погоджувався з цим пунктом); 2) вона повинна активніше завойовувати інтелігентного читача. Це була позиція нового покоління діячів українського національного руху наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Обидві проблеми, сформульовані у листі-маніфесті, стояли дуже гостро на порядку денному в «українському питанні», а відповідно й у вітчизняній літературі, яка мала два різновиди: одні твори призначалися для «народу» (селянства), інші – передусім інтелігенції. У перших переважала селянська тематика, мелодраматичні колізії, побутові, етнографічні сцени, у других – виводилися герої-інтелігенти та створювалися незвичні сюжети, нерідко у складних, недоступних читачеві з народу

⁴⁷ Калениченко Н. Великий Сонцепоклонник... – С.169; Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.315.

⁴⁸ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.316.

⁴⁹ Твори М.Коцюбинського: У 8 т. – Т.6.: Листи. – С.149.

⁵⁰ Калениченко Н. Великий Сонцепоклонник... – С.223.

⁵¹ Твори М.Коцюбинського: У 8 т. – Т.6. – С.388–389.

художніх формах. Зруйнувати цей вододіл, повернути літературному організму цілісність було завданням украй актуальним. Тільки у світлі цих ідей і можна зрозуміти, чому М.Коцюбинський для назви твору із селянського життя вибирав латинські слова, недоступні та малозрозумілі народу: він розповідав про село, але не був призначений для селян, а адресований насамперед інтелігентному читачеві, «вихованому на кращих зразках європейської літератури», котрий на той час чекав від прозаїків уже не хронології подій, а історії людської душі з її драмами і катастрофами. Метафорична назва твору якнайкраще натякала на такий підхід письменника до зображення своїх героїв⁵².

Саме такій меті було підпорядковано задум першої частини повісті «Fata morgana». Завершивши її й поставивши дату – 12 січня 1903 р., Михайло Михайлович не збирався продовжувати цей твір. Однак відправляти повість до редакції він також не поспішав. Ще 20 грудня 1902 р. М.Коцюбинський сповістив свого видавця В.Гнатюка, що в нього готовий матеріал для четвертої книжки творів, куди він включив повість «Fata morgana». 18 жовтня 1903 р. письменник повідомив: «Написав ще з початку року оповідання для “Киевской старины” під заголовком “Fata morgana” – та й не маю часу переглянути його і одіслати, хоч мені вже редакція голову об’їла, що не присилаю». А 6 лютого 1904 р. додав: «За кілька день посилаю до “Киев[скої] старины” останнє оповід[ання] “Fata morgana”»⁵³. У березні того ж року на шпальтах згаданого журналу з’явилася перша його частина⁵⁴.

Будучи за своєю натурою людиною прямою й сміливою, письменник виступав проти свавілля чиновників цензурного відомства та скаржився на їх жорсткість не тільки у приватних розмовах і листах, а й відкрито протестував. Так, у грудні 1904 р. на ювілеї, присвяченому 35-літтю творчої діяльності І.Нечуя-Левицького, Михайло Михайлович разом з іншими літераторами підписав протест на ім’я міністра внутрішніх справ проти заборони української мови⁵⁵. А у січні 1905 р. письменник виступив на зборах членів «Товариства чернігівської громадської бібліотеки» з пропозицією звернутися до уряду з вимогою, «щоб цензура була скасована для всіх книг і видань без різниці язика», розповів присутнім про те важке становище, в яке вона поставила українську літературу, і про ті поневіряння, котрі доводиться пройти творам перш, ніж вони побачать світ, а також про історію зі своїм оповіданням «Лялечка»⁵⁶.

У травні 1905 р. М.Коцюбинський ще раз послав у Санкт-Петербурзький комітет казку «Х». У відповідь на нове подання цензор, який її розглядав, доповів, що твір уже неодноразово подавався на розгляд до комітету та через свою тенденційність щоразу заборонявся до друку. Зважаючи на це, він знову вважав за необхідне заборонити його⁵⁷.

Не менш важливим для письменника була участь у громадсько-політичному, соціально-економічному і культурному житті Російської імперії. Не винятком

⁵² *Партолін М.* Світогляд М.М.Коцюбинського. – С.305.

⁵³ *Калениченко Н.* Великий Сонцепоклонник... – С.170–171.

⁵⁴ *Див.* Киевская старина. – 1904. – №3. – Отд.1. – С.383–412.

⁵⁵ *Твори М.Коцюбинського: У 8 т. – Т.6: Листи. – С.388–189.*

⁵⁶ *ЦДІАК України. – Ф.1439. – Оп.1. – Спр.165. – Арк.17.*

⁵⁷ *Федун В.* М.Коцюбинський і царська цензура. – С.316–317.

була й дискусія, котра розгорнулася у суспільстві довкола змін цензурного законодавства, яка розпочалася ще до початку та значно посилилася після революції 1905–1907 р. Михайло Михайлович стежив за роботою комісії з реформування і висловлював сподівання, що, урешті-решт, буде скасовано указ від 1876 р. й цензурні обмеження з українського слова та літератури знімуть. Проте лише події революції 1905–1907 рр. змогли на деякий час послабити залізну хватку імперської політики. Нормативно-правові акти від 25 листопада 1905 р. про скасування попередньої цензури для періодичних, а також від 20 квітня 1906 р. – для неперіодичних видань разом з анулюванням адміністративних покарань за літературні твори дозволили українському друкованому слову вперше здобути таку бажану свободу. Однак фактично цензурні переслідування тривали у формі судових процедур і адміністративних стягнень⁵⁸. На щастя, М.Коцюбинському вдалося уникнути відповідних репресій. Відносини з цензурою перш за все мали видавці й розповсюджувачі творів письменника.

Протягом 1906–1913 рр. Михайло Михайлович, поєднуючи головування у чернігівській «Просвіті», роботу у статистичному бюро, громадсько-культурні турботи та час від часу перебуваючи на вимушеному лікуванні на острові Капрі, не полишав своєї літературної діяльності. За ці роки було написано новели «Сміх», «Він іде!», «Невідомий», «Persona grata», «В дорозі», «Intermezzo», «Як ми їздили до Криниці», «Дебют», другу частину повісті «Fata morgana», оповідання «Що записано в книгу життя», «Подарунок на іменини», «Коні не винні», «Хвала життю», «На острові» й повість «Тіні забутих предків»⁵⁹.

Зі скасуванням попередньої цензури та обмежень на українське книговидання твори М.Коцюбинського час від часу з'являлися на шпальтах новоутворених часописів. Українські видавництва часто не мали змоги платити письменнику гонорарів. У такому разі Михайло Михайлович ішов назустріч, погоджуючись передавати їм повісті й оповідання без грошових виплат. Водночас на початку ХХ ст. твори М.Коцюбинського активно перекладалися російською, польською, чеською, угорською та іншими мовами⁶⁰.

Попри проголошені владою свободи і значне пом'якшення відповідного законодавства, в імперії продовжувала діяти так звана цензура іноземних видань. Після 1906 р. галицькі публікації творів письменника неодноразово затримувалися нею. Часом до них (можливо, просто через певні непорозуміння) поштові установи передавали робочі коректури автора, що пересилалися зі Львова. Відомі також випадки, коли до жандармерії разом із донесеннями про закордонні контакти потрапляли й перевірені, адресовані Михайлу Михайловичу посилки з книгами та журналами⁶¹.

Яскравим прикладом пильного контролю зазначених інституцій було донесення київського окремого цензора у Центральний комітет іноземної цензури від 19 серпня 1909 р., де зазначалося, що задовольнити клопотання про дозвіл на поширення твору М.Коцюбинського «З глибини» (Львів, 1909 р.) він вважає неможливим, адже у змісті книги містилися «зухвала неповага до верховної

⁵⁸ Овсієнко О. Антиукраїнська цензурна політика. – С.186.

⁵⁹ Мороз М. Михайло Коцюбинський: Бібліографічний покажчик. – К., 1964. – 268 с.

⁶⁰ Колесник П. М.Коцюбинський – художник слова. – 536 с.

⁶¹ Калениченко Н. Великий Сонцепоклонник... – С.287, 412, 428.

влади в Росії», «хула на Христа Спасителя», «заклики російського народу до непокори закону і законним розпорядженням влади», а також тому, що автор вирізняється великою «ненавистю до російської влади»⁶². І хоча цензор допускав можливість дозволу твору за винятком 16-ї, 53-ї, 58-ї, 59-ї, 80-ї та 81-ї сторінок, Центральний комітет іноземної цензури на його рапорт наклав резолюцію: «Заборонити»⁶³.

У свідомості видавців і редакторів періодичних видань з'явився такий феномен, як самоцензура, або пересторога. Штрафи й адміністративні покарання за порушення тієї чи іншої статті «Статуту про цензуру і друк» чи «Кримінального уложення» були достатньо серйозними. Редакція цих статей у тодішньому законодавстві давала можливість репресивним органам підвести під їх дію будь-який невігідний владі абзац у книзі або навіть окреме словосполучення⁶⁴. Певною мірою такою пересторогою почали «страждати» й видавці творів Михайла Михайловича. У другий том творів у перекладі російською мовою (1911 р.), наприклад, перекладач Могилянський не захотів помістити оповідання «Невідомий» та «Він іде», адже вони з цензурного погляду становили «небезпеку». З викресленням другої новели письменник погодився. Про рішення ж щодо першого твору він писав: «Дуже прохав би Вас ще раз переглянути оповідання “Невідомий”, порадитись з ким-небудь і, коли тільки воно не зовсім небезпечно, перекласти... Коли б Ви все-таки прийшли до думки, що “Невідомого” містити не можна, бо небезпечно, то вже перекладайте “П'ятизлотник”, хоч мені не хотілось би поміщати його. Якщо Ви наважитесь перекласти “Невідомий”, то його можна помістити на кінці книжки, щоб була можливість одрізати од книжки на випадок потреби зробити се»⁶⁵. Однак обидва оповідання не були дозволені цензором до включення у видання. Про існування подібних прецедентів маємо неодноразові свідчення з інших листів М.Коцюбинського, де багато разів зазначалося про те, що тема твору «з цензурного боку дуже слизька», що цензура може «дуже покалічити» його й т.п.⁶⁶

Політика самодержавства в «українському питанні» в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. не дозволила повною мірою реалізувати видавничі плани Михайла Михайловича. У його творах цензурні органи різних рівнів, вивчаючи рукописи по декілька місяців, намагалися віднайти як «український сепаратизм», так і «намагання посіяти ненависть між станами», «підірвати авторитет влади та непорушність самодержавних засад» імперії. Багато із написаного й поданого до цензури зазнало істотних скорочень, численних зауважень і заборон. Такими діями відповідні інституції намагалися не допустити видання творів українською абеткою, посіяти недовіру у видавців до автора повістей та оповідань. На прикладі взаємовідносин між цензурними органами й письменником чітко простежується загальний курс і мета політики російського самодержавства – знівелювати значення української мови

⁶² ЦДІАК України. – Ф.295. – Оп.1. – Спр.129. – Арк.40, 40 зв.; Спр.175. – Арк.34.

⁶³ Там само. – Спр.247. – Арк.24.

⁶⁴ Щербак Н. Діяльність цензури в українських губерніях на початку XX ст. – С.58–64.

⁶⁵ ЦДІАК України. – Ф.295. – Оп.1. – Спр.247. – Арк.36 зв., 76; Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.296.

⁶⁶ Федун В. М.Коцюбинський і царська цензура. – С.296.

та дискредитувати ідею її запровадження для викладання, зокрема, у школі. Закордонні видання М.Коцюбинського через пильність відомства іноземної цензури також не могли вільно поширюватися серед української аудиторії.

Проте, незважаючи на це, постійна боротьба з відповідними інституціями не лише справляла негативний вплив на видавничі плани Михайла Михайловича, а й опосередковано сприяла еволюції його світогляду в напрямку пошуку новаторських художньо-образних прийомів та використання різноманітних композиційних сюжетів. Крім того, об'єктивна необхідність подолання опору цензурного чиновницького апарату сприяла налагодженню контактів письменника з іншими представниками літературного жанру, відомими громадськими діячами як Наддніпрянщини, так і Галичини. Така консолідація зусиль ішла на користь розвитку українського книгодрукування та газетно-журнальної публіцистики, особливо в умовах революційної ситуації 1905–1907 рр.

Долаючи всі цензурні перешкоди, талант М.Коцюбинського, розкрившись у літературній творчості, служив розвитку національної справи, сприяв пробудженню політичної самосвідомості не лише пересічних українців, а й урбанізованої інтелігенції, готуючи тим самим ґрунт для визвольної боротьби початку ХХ ст.

In the article the relationship with M.Kotsiubyns'kyi and censorship organizations of the Russian Empire was saw, the influence of the censorship policy of the autocracy in creative activities and personal life of the writer was traced.

